

KÜRTI LÁSZLÓ

„MIKISZPORTI ÖREGEK” – EGY AMERIKAI MAGYAR KÖZÖSSÉG EMLÉKEI

Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején több alkalommal kutattam Pennsylvania állam valamikori magyarok lakta városaiban (Duquesne, Hazelwood, McKeesport). McKeesport – „hunglish” kiejtéssel Mikiszport – a city, azaz Nagy-Pittsburgh (Greater Pittsburgh) része, ahol a csőgyár (National Tube Works) adta a munkáscsaládok fő megélhetését. Egy olyan közösség tagjait ismerhettem meg, akik McKeesport többkultúrájú közösségi életébe engedtek bepillantani. Pontosabban: segítségükkel dokumentálhattam nemcsak a csőgyár, hanem az ottani magyar kultúra végnapjait is. A bevándorló közösségek megszűnését, a magyarok asszimilációját már az 1960–70-es évektől tényként könyvelték el, ott tartózkodásomkor ez egészen nyilvánvalóvá vált.¹ Tanulmányomban a mckeesporti magyar szokásanyag bemutatásával tisztelgek az adatközlők emléke előtt.

A KUTATÁS TEREPE, MCKEESPORT

A Pittsburgh környéki bányák és vasgyárak az 1880-as évektől várták az olcsó európai munkaerőt, ahová Magyarország északi peremterületéről – Abaúj-Torna, Bereg, Máramaros, Sáros, Ugocsa, Ung, Zemplén vármegyék-ből – érkeztek az első bevándorlók. Braddockba cigányok tömörültek, Munhall és McKeesport ruszin központ lett, Homestead a szlovák megtelepedés célpontja volt. 1907-ben ez utóbbi vasgyárában (US Steel) a munkaerő egyharmadát szlovákok alkották, a 6772 dolgozóból 532 fő volt csak magyar, többségük (483 fő) betanított munkás és házasember, közülük 37 fő rendel-

¹ Korábbi tanulmányaimban már utaltam ezekre a problémákra (Kürti 1998, 2007a, 2008, 2016; lásd még Fenyvesi 1988, 2005; Kriza, 1981).

kezett amerikai állampolgársággal (Byington 1974: 214; lásd Kraus 1992, főleg a 15. fejezet). A termelés növekedésével az 1920-as népszámlálás szerint McKeesport magyar lakossága elérte a 2700 főt, a következő két évtizedben, ahogy a város lakossága tovább nőtt (1940-re már elérte az 55000 főt), a magyarok létszáma is a duplájára emelkedett. Azonban 1990-re a város lakossága 20000 főre csökkent, ebből mindösszesen 530 fő vallotta magyar származásának magát (US Census, 1993: 1230).² Egyfelől ez kevésnek tűnik, másfelől tény, hogy a magyarok számát gyakran túlbecsülték, ahogyan ezt Kriza Ildikó korábban megállapította (Kriza 1981: 255). Tapasztalatom szerint az Amerikában születettek a felmenők pontos nemzetiségét és állampolgárságát csak nehezen, sokszor tévesen adták meg.³

A vasgyárövezet – a Pittsburgh környéki folyóvölgyek acélgyárainak elnevezése – magyarsága a többi etnikumhoz hasonlóan a 20. század elején hozta létre etnikus lakóövezeteit, ahol egyházi és kulturális intézmények sorra épültek ki.⁴ McKeesportban két református, egy római katolikus (St. Stephen), egy bizánci görög katolikus (Urunk Színeváltozása) és egy zsidó vallású egyházközség működött. A sok munkahelyi bal eset és halálos szerencsétlenség okán az egyházközségek külön betegsegélyző egyleteket alakítottak (Szűz Mária Róm. Kath. Betegsegélyző Egylet, Első Magyar Ref. Egylet), ezeket hamarosan a Rákóczi Segélyző Egyesület és a Verhovay Betegsegélyező társaságok helyi fiókjai váltották fel.⁵ McKeesportban 1913-ban létrehozták a legnagyobb közösségi intézményt, a Magyar Társas Kört. E településen jelent meg a Magyarok Csillaga, majd a Magyar Katolikus Zászló nevű hetilap, havi rendszerességgel pedig a Református Újság is. Az előbbi kettőt a Szent István-templom plébánosa, az agilis Kovács Kálmán szerkesztette.⁶ Színelőadások, koncertek, könyv- és lemezkiadás, ünnepi programok tették a hétfvégeket élvezetessé és színessé a bevándorlók és gyermekeik számára.

2 A pontos statisztikát lásd Races in McKeesport Pennsylvania (PA), (forrás: <http://www.city-data.com/races/races-McKeesport-Pennsylvania.html>; utolsó letöltés: 2019. augusztus 17.)

3 A népszámlálások kérdezőbiztosai sem tudtak mindig különbséget tenni az európai népcsoportok között, bár az elmúlt évtized internetes családfakutatásai meglepően jó eredményeket produkáltak. Érdekesen világítja meg a nemzetiségi múltat Pittsburgh folklórhőse, Joe Magarac története. A munkáshős egy újságírói sztori alapján folklorizálódott (Faires 1989: 3). Magarac képtelen cselekedeteit (pl. kézzel fogta az izzó vasat, tíz ember erejével bírt stb.) sem Hazelwoodban, sem pedig McKeesportban nem ismerték (a legenda kritikája: Fischwick 1959).

4 Az Alleghany és a Monongahela folyók Pittsburghben találkoznak, a nagy folyó Ohio néven folytatódik tovább, hogy aztán Missouri és Illinois államok határán egyesüljön a Mississippivel. A bevándorlók megtelepedése és elkülönítése, etnikai városnegyedek kialakítása a 19. század végétől folyamatosan dokumentált (Bodnar 1977: 20).

5 Puskás Julianna szerint a Verhovay Egylet taglétszáma 1913 és 1936 között 25-ről 186 főre növekedett (1982: 527). Az Egylet jubileumi lapja közli, hogy itt még 128 gyermek tagot is beírtak szüleik. A *Verhovay Lapja* szerint (1936. XXIII). A Rákóczi Segélyző Egyesületben 32 felnőt és 23 gyermek volt a taglétszám. Rákóczi Aid Association, Golden Jubilee, 1936. 230. A hasonlóság kedvéért érdemes idézni a szomszédos két város, Duquesne és Versailles adatait: az előbbiben 118 felnőt és 89 gyermek, az utóbbiban pedig 99 felnőt és 55 gyermek tag volt. (*Verhovay Lapja*. 1936. 125, 131.)

6 McKeesport intézményeiről lásd Boros-Kazai–Bódy eds. 1981.

A HAGYOMÁNY EMLÉKEZETE

McKeesportban egy magyar összejövetelen ismerkedtem meg egy baráti társasággal, Betty Kirallyal, Joe Molnarral, Les Petrassal, Frank Wagnerrel és másokkal. Elizabeth, Betty Kiraly Duquesne magyar negyedében született 1924-ben. Apja Kottán Ferenc tuzséri, édesanyja, Fábíán Júlia pedig gégényi születésű volt, ők 1914-ben és 1916-ban érkeztek Amerikába. Az apa a Carnegie Steel vasgyárban dolgozott nyugdíjaztatásáig. Betty Kiraly, Joe Molnar és Rose Marie Gerzsenyi (1926–2015) a mckeesporti magyar klub vezető tisztségviselői voltak.⁷ Lucy (Lenke) Vamos Mrs. Mikolics (született: Botpalád, 1912), anyja az Ung megyei Eszenyből (Esen, Kárpátalja, Ukrajna) származott, tizenöt évesen érkezett Amerikába öregamerikás apjához, aki sok helyen, még Kanadában is dolgozott. Orosz Béla (1905), aki 1920. november 26-án érkezett Amerikába, Bereg megyében, Beregújfaluban született. Les Petrás, Petrás László (1904–1985) Makkosjános (Janosi, Ukrajna) községben született Bereg megyében. 1921. április 24-én érkezett meg Amerikába, és – ahogy mondta 1983-ban – *itt vagyok azóta, változatlanul*. Hasonlóan Joe Molnarhoz, őt is a trianoni határváltoztatás ösztönözte a kivándorlásra, bár szülőfalujából *minden családból dolgozott valaki már Amerikában*. Mindkét férfi társasági életét meghatározta a görög katolikus egyházhoz, annak Szent György Egyletéhez és a Verhovay Egylethez való tartozás. Petras felesége, Rose Barna (Barna Rozália, 1910–1989) magyar szülők gyermekeként a szomszédos gyárvárosban, Duquesneben született.⁸ 1930-ban kötöttek házasságot, három fiúgyermekük született. A feleség kijelentette: én amerikai vagyok, de többet tudok a magyarokról, mint az amerikaiakról.

Magas életkora ellenére a társaság legaktívabb tagja Joe Molnar, azaz Molnár József (1903–1989) volt, aki Csedregen (Cidreag, Szatmár megye, Románia), a történeti Ugocsa megyében kilencgyermekes görög katolikus családban született. Legidősebb testvére, Ágnes férjével, Aranyos Jánossal (1889–1991) vándorolt ki Amerikába. Őket követte Ágnes öccse, Zsigmond, aki katonai behívót kapott a román hatóságtól, ám ő azt írta haza szüleinek, hogy csak akkor megy haza, *ha a nap ott kel fel, ahol nyugszik*. A trianoni politikai berendezkedés következményeként vándorolt ki József testvérük, aki túlfűtött magyarságát így fejezte ki: *Úgy szerettem a románokat, kérsre húzva*. Volt azonban a kivándorlásának más oka is. A Csedreggel szomszédos Kökényesden (Porumbesti, Szatmár m., Románia) egy báli verekezésben több román határőrt megsebesített. *Mi voltunk a csedregi bicskások*, emlékezett vissza, ám a büntetés elől több barátjával inkább az ország elhagyása mellett döntött. A két amerikai testvér meghívólevelével Molnár József 1922. november 23-án meg is érkezett New Yorkba. Molnar, hasonlóan bevándorló társaihoz, nyugdíjaztatásáig a National Tube Works csőgyárban dolgozott. Amikor nem volt munka, többedmagával a kedvezőbb detroiti Ford-gyárban próbált elhelyezkedni. *Itt kerestünk 40-50 centet óránként, a Ford pedig már egy dollárt is adott dolgozóinak, meg csak nyolc óra volt a munkaidő*, mesélte. A jobb munkakörülmények kiharcolása azonban csak a rézgyárban sikerült, mivel *magyar volt a menedzser, meg ott is voltak komák*. Mint legényember ágybérletben (*burdon*, board) lakott egy ideig egy magyar családnál, majd

7 Rose Marie Gerzsenyi (1926–2015) és férje. a koreai háborús veterán Frank Z. Gerzsenyi (1929–1976) a Penn Lincoln Memorial Parkban nyugszanak.

8 Rose Petrás szülei Barna János (1872–1952) és Kocsúr Mária (1886–1940) voltak, a szülők és gyermekeik mind a négyen a szomszédos West Mifflinben található Saint Joseph Catholic Cemetery-ben nyugszanak.

visszatért McKeesportba. Itt 1928-ban feleségül vette Barillo Annát (1910–1973), aki Csicsér községben (ma Čičarovce, Kassai kerület, Szlovákia) született.⁹ Viktor fiuk még abban az évben, Zoltán tíz évvel később született.

Bevallása szerint Molnar sohasem vált teljesen amerikaivá, a rokonság, az egyház és a baráti társaság erősítette magyarságtudatát. Az Urunk Színeváltozása Görögkatolikus Magyar Templom tagjaiként összetartottak – *mi voltunk a mikiszporti betyárok*, mondta nevetve. Az egyház és a magyarság kulturális életében aktív szerepet vállaltak, színdarabokat, ünnepi műsoros eseteket, bálakat szerveztek. A férfiak egyik kellemes időtöltése a névnapok ünneplése és a disznóölés volt. Mindkét eseményt egy farmra költözött társuknál tartották.¹⁰ A hétvégeken a szalonnasütés központi programmá vált, ehhez *csácsát* (Szatmárban *csócsa*), vágott csípős savanyúságot készítettek. A szalonnasütést még a megkérdezett unokák is magyar szokásként ismerték (*Real Hungarian thing, Russians or Slovaks don't do it*, azaz 'igazi magyar dolog, az oroszok vagy szlovákok nem csinálják'). A unokák közül sokan a *szalonna sütni* vagy inkább az angol *roast the bacon* vagy *shooting the bacon* elnevezést említették.¹¹ Molnar saját bort is készített, néhány toke szőlőt gondozott kis háza hátsó kertjében, baráti összejövetelekkor el is fogyasztották az édes *szíverősítőt*.

A BETLEHEMEZÉS

A mckeesporti közösség legfontosabb etnikus eseménye a húsvéti és a téli ünnepkör köré szövődött. Molnar és Petras szerint az ételek, az ünneplés, a húsvéti és a karácsonyi szokások úgy mentek, ahogy otthon voltak. A locsolkodást a legények együtt végezték, ismerős lányos házakat látogattak meg, ám ezt a szokást az asszimilálódott magyar és az amerikai többség hozzáállása miatt (létezett *hunkygyűlölet*) lassan abbahagyták.¹² A betlehemezés sokáig megmaradt, bár a szomszédos ruszin közösségben ez még szívesebben tartotta magát a karácsonyi kántálással együtt, ottlétemkor gyermekek még betlehemeztek.¹³ Petras szerint a *ruszinoké már vegyes volt*, mert szerinte a kántálók és betlehemesek egy csoportban jártak és főleg gyerekek vettek benne részt. Petras és Molnar 1924–25-ben vett részt betlehemezésben, a résztvevők játékának népszerűségét jelzi,

9 Amerikába kivándorolt szülei Andrew Barillo (1879–1961) és Susan Yedinak Barillo (1880–1972) voltak.

10 Pennsylvániában 1940-ben 91366 magyarországi bevándorlót tartottak nyilván, 1960-ban 83417 főt, közülük 1070 fő élt farmon. (US Census, 1960. General Social and Economic Characteristics, Table 40). Pittsburghben 1940-ben 8340 magyar bevándorló élt, 1960-ban 5991 főt (US Statistics, 1940, Table 24, US Statistics, 1960, table 79.).

11 Toledóban (Ohio állam) a magyarok a *sutni salonnat* mondtak. Az amerikaiak a *Hungarian turkey*, azaz magyar pulyka kifejezést használták a szalonnasütésre. Roebing (New Jersey állam) magyarjai *shoot the bacon* kifejezéssel éltek, máshol a *fry the bacon*-t, sőt *sticking the bacon*-t is hallottam.

12 A kifejezés a 19. századi „bohunk” szó rövidítése, ami a Bohemian és Hungarian szavak öszvesztonásából keletkezett. Általánosan az európai, főleg a szláv és magyar bevándorlókat jelentette.

13 Az amerikai ruszinokról lásd Magocsi 1994.

hogy le is fényképezték őket.¹⁴ Elmondásuk szerint McKeesportban két-három betlehemes csoport járt, a római katolikusok egyet, a görög katolikusok két csapatot is alakítottak. Joe Molnar említette, hogy a csapat tagjai néha változtak, ám az új szereplőknél nem vették szigorúan az etnikai hovatartozást.¹⁵ Ez még az 1920-as években Pittsburgh környékén fellángoló radikális ruszin nemzeti ideológia ellenére sem változott.¹⁶ McKeesportban a magyar szentcsalád- és a háromkirály-járás már nem került át az újhazába; a ruszinoknál a Szent Sír állítása és őrzése is megőrződött.

A betlehemezés felelevenítése a lelki pásztorok fáradozásának is köszönhető volt.¹⁷ A játék szövegének és énekeinek tanulása *nem volt könnyű*, emlékezett Frank Wagner, aki már Amerikában született, *az egyik innen jött, a másik onnan, az egyik ilyen éneket akart énekelni, a másik amolyant*. A vezető egyéniségek szava mindig döntött, olykor a plébános segített a játék menetének véglegesítésében. Joe Molnar ezt cáfolta: *Csináltuk, ahogy és ameddig akartuk, az atyától azért engedélyt kértünk*. A híres mckeesporti csapat vezetője két évig az Ugocsa megyei George Trombula (Trombula György) volt.¹⁸ A csapat hét szereplőből állt, két angyal, akik vitték a betlehemet, egy öreg és két-három bojtár. Az öreg szerepe meghatározta a játék humorát, ezért kevesen vállalkoztak a szerepre. Ő legtöbbször bolondozott (Les Petras). Ő volt a bumm, a süket, mondta, ami utalt a magyar–angol nyelvváltásra, az angol „bumm” bolondot, bugyutát jelent.

Az öreg bundába öltözött, kucsmát tett fejére, álarcot nem viselt.¹⁹ Az öreg és a bojtárok csörgősbótot tartottak kezükbe, *ki kellett kivenni a taktust, olyan csilingelés volt, jesszór*, erősítette meg Les Petras, *az atya nem engedte a templomban, de mi azért is csináltuk*. Az öreg kalapja alól hosszú kóchaj lógott, egy tarisznyát és egy lámpás is hordott magával. A férfiak fehér, henger alakú színes papírokkal szalagozott süveget viseltek. Mindenki bőgatyát, bőujjú inget viselt, a két angyalon nem volt mellény, a bojtárok mellén keresztben két szalag lógott, nyakukba papírból font koszorút tettek. Az öltözet változását az 1930-as években figyelték meg: ekkor a szereplők nemzetiszínű szalagokkal díszítették süvegjüket. Csizmát egyedül csak az öreg viselt, a többiek cipőt hordtak a lábukon. A gatyá alá rendes inget és nyakkendőt vettek fel, ebben még az öreget játszó férfi is követte az illemet. A fából és papírból készült háromtornyú, hagymakupolás templom

14 Az archív fotón a következő szereplnek: földön fekszik az öreg, Szókó Miklós (Szatmár m.), jobbszélen áll Molnár József (Csedreg), mellette a bojtár Petrás László (Makkosjánosi), Őri György bojtár (szül. Korláthelmece, Ung m., 1900), első angyal Vernyi Gyula (USA), második angyal, Kapincu Sándor (Mátyfalva, Ugocsa m.), Trombula György bojtár (Csepe). Őri szerepel Káldor Kálmán könyvében (Káldor szerk. 1937: 253), Petrás megtalálható a Szabadság albumjában (Gombos szerk. 1941: 221).

15 A magyar, ruszin és szlovák együttélés, főleg a görög katolikus egyházközösséghez tartozás, valamint az óhazai regionális identitás miatt, több évtizeden keresztül működött közösségekben. (Johnstown példáját lásd Morawska 1985: 108.)

16 Pittsburghban 1915-ben alakult ruszin Narodná Obrada (Nemzeti Védelem) szervezet, három évvel később McKeesportban az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács állt fel. Ez utóbbi elvetette az Osztrák-Magyar Monarchia fennhatóságát, függetlenséget követelt. Az első világháborút követően Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa megyéket az új Csehszlovák állam területéhez kerültek.

17 McKeesport oktatási és kulturális szerepéről lásd Marchbin 1940. Toledo kutatója a közösségi élet revitalizálását egyházpolitikai célként értelmezte (Looker 2015: 282). A ruszin közösségekben hasonló egyházközpontság határozta meg az etnikus kultúrát (Custer 2006).

18 Csepe (Chepa), Nagyszöllősi járás, Kárpátalja, Ukrajna, többségében ma is magyar község.

19 Toledóban a betlehemes szereplői meg voltak győződve arról, hogy az öreg az ördögöt testesíti meg, amit McKeesporton nem ismertek.

utalt a görög katolicizmusra, ahogyan a csákókra ragasztott kettőskereszt is. A templomban a szent család tagjait ábrázoló figurákat helyeztek, és több gyertyát meggyújtottak. Petras és Molnar három énekre emlékezett: *Mennyből az angyal*, *Hever a nyáj, feküdjetek* és a *Pásztori társak*:

Pásztori társak keljünk fel, keljünk fel, mindnyájan induljunk el.
Siessünk, ne késsünk, még az éjjel Betlehembe érhessünk.²⁰

Trombula csapata újév napjáig jártak betlehemezni. A ruszin csapat a Julián-naptár szerinti karácsonyi időszakban, január 7-én kezdte a betlehemes játékot. Trombula kérésére Les Petras kétszer vett részt az orosz betlehemezésben, Joe Molnar sohasem.²¹ Ez annak a kettős identitásnak a pozitív példája, ami az Újvilág bevándorlói közti egészséges együttlétet szolgálta.²² A játékot a görögkatolikus templomban adták elő először, majd a családokhoz tértek be, végül az ismerős református és a római katolikus családokat is meglátogatták. Az ismerős iparosokat és kereskedőket sem hagyták ki, mivel ott igazi vendégeskedésben volt részük.²³ Minél ismerősebb volt a családfő vagy annak gyermekei, annak megfelelően változott az előadásmód, amit befolyásolt még az *amerikai pálinka* (whisky) mennyiségének az elfogyasztása is. Bár az énekek ismert görög katolikus egyházi énekek voltak, a profán szöveg – a bojtárok, angyalok és az öreg közti párbeszéd – ilyenkor borsosabb lett. Ennek szövegére már nem emlékeztek (nem akartak?), bár megjegyezték, hogy az idősebb férfiak leírták az általuk még nem ismert szövegeket.²⁴

20 A töredékes és vegyes adatok hiányában lehetetlen összevetni ezt a játékot a magyar peremvidéken felgyűjtött betlehemes játékokkal (Riskó szerk. 1999, Tömöry szerk. 2009). Példa erre a toledói ún. „abaúji betlehemezés”, amelynek felújítását sikerült az 1970-es években megfigyelni. (A szokás leírását és angolnyelvű szövegét lásd Pentzell 1977.) A revival szokást több kutató is említi (Fejős 2006, Szentgyörgyi 2006, Szuch 1993). Toledo magyarságáról lásd Yonke 2015, főleg a 10. fejezet.

21 Az énekelt amerikai többnyelvűsége kevés adatunk van. Ezért fontos kiemelni olyan közösségi alkotók nevét, mint például Frank Mikisits (1918–1999), aki az USA-ban született szentpéterfai horvát bevándorlók gyermekeként. Bár a Betlehem Steel acélgár munkása volt nyugdíjazásáig, baráti körben elsajátította a magyar nyelvet, megtanult énekelni. Az 1950-es és 1960-as években tíz magyar nótalemezt is kiadott saját költségén, amelyen énekel zenekari kísérettel. Hasonló etnikai határokon átívelő identitás ismert volt társadalmi szervezetek tagjaira (Davin 2010: 73). Stephen Visyanski (1902–2001) Pittsburghben például egyszerre volt a magyar és a horvát betegsegélyező egyletek vezetőségi tagja.

22 A „hibrid” identitás természetesen az 1990-es évektől használatos társadalomtudományi kulcsfogalom a multikulturalizmusra, a zárt etnikus és nemzeti hagyományok ideológiájával szemben (Cebotari 2015, Hannerz 2010).

23 Hasonló volt a helyzet Toledo városában is. Az 1940-es években a Kinsey Funeral Home (Temetkezési Vállalat) mindig a betlehemesek egyik célpontjaként szerepelt. A barátságos tulajdonos Oscar Kinsey (Kígyósi-ról változtatva) busásan jutalmazta a fiatalokat. (A toledói gyűjtéssel kapcsolatban lásd Kürti 1997, 2012.)

24 Hasonlókat tudtam meg Toledóban. Ott idős adatközlők emlékeztek arra, hogy ismerősök küldtek nekik szövegeket, még énekeket is. Gabriel Imre (szül. 1927) például még a II. világháborúból is írt haza öccsének a játék menetéről. Ez azért érdekes adat, mert Gabriel Imre is már úgy tanulta meg idősebb férfiaktól a játék egyes részeit.

A NÓTÁZÁS, A NÓTÁK SZEREPE

A betlehemezést, ahogyan a húsvéti locsolást is, az ajándék élelmiszer és alkohol elfogyasztása és multság követte. Az alkalomra barátokat és barátnőket is meghívtak, sokat énekeltek, nótáztak, Joe Molnar citerajátékára táncoltak, aki az utolsó hangszerét az 1960-as években készítette. Nagyobb ünneplés a helyi magyar klubban tartott újévi bál és húsvéti bál volt, ahol már cigányzenekar muzsikált. A betlehemes játék a legényemberek privilégiuma volt, a többi etnikus jellegzetességgel felruházott szokás, a főzés, nótázás és a magyar tánc már a férfiaké és nőké egyaránt. A Joe Molnar baráti köréhez tartozók közül többeket sikerült megismernem, akik *igazi magyar nótákat, énekeket* tudtak, az öreg amerikások – saját bevallásuk szerint – mind bizonyítani tudták magyarságukat a csárdás táncolásával. Leszámítva a környéken megismert néhány cigánycsalád tagjait, az idős mckeesporti magyarok tánc tudása valóban említésre méltó volt. Hasonlóan itt tanulták meg a gyerekek a Magyarországról importált *Ritka búzát* (a Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs csárdás szövege), a táncnak volt csoportos és szóló formája is. A tánc lépéseit is tudta – *volt keresztelni*, mondta egy lépésre, *a tánchoz édesanyám varrt nekem a magyar ruha. Az iskolában mindenki volt magyar ruha*, jelentette ki Betty Kiraly.²⁵

A magyar társaság énektudása változó volt, ahogyan az egy bevándorlókból és Amerikában született első generációsoktól várható volt. Például a legjobb hangú énekes Frank Wagner volt, akinek szülei a Túrterebesről vándoroltak ki Amerikába, járt magyar iskolába, énektudásával magasan kiemelkedett a többiektől.²⁶ *Anyám is tudott énekelni, de apám folyton nótázott, volt klarinétja is*, emlékezett gyermekkorára. Les Petras pedig folyékonyan beszélt oroszul, valójában ruténül. Egyik kedvenc éneke volt a *Za hurami, za lesami, tancovala Juliana s husarami* ('Túl a hegyeken, túl az erdőkön, huszárokkal táncolt Juliana'), amely ismert kárpátaljai rutén/szlovák népdal.²⁷ Kétnyelvűsége kapcsán említette, hogy Izsnyétén, Gáton és Dercenen (Zsnyatino, Haty, Driszina, Kárpátalja, Ukrajna) inkább oroszul beszéltek, a muzsikustól is így rendeltek táncnótát a bálban: *Ja bugyem tancovaní carđas*. Sem Petras sem Molnar nem használta a ruszin népvét, rendszeresen csak oroszot mondtak.

A kutatás során bizonyossá vált az, amire más kutatók is felfigyeltek korábban: a magyar nóta az etnikus identitás jellegzetességeként élt (Kriza 1980: 265). Amennyire kedvelték a lassú *hallgatókat*, azaz hallgatónótákat, ugyanolyan szívesen táncoltak a gyors csárdásokra. Az általam megismert mckeesportiak mind ismerték a következőket: Mikor jártam hozzád, babám, mindig álmos voltál; Réten, réten, sej, a kövesdi réten, elvesztettem a zsebre való késem; Hallod-e te kőrösi lány; Édesanyám nem tudok elaludni; Sudár magas, sudár magas; A becsali csárdában, ecet ég a lámpában; Kicsi még a mi lányunk. Balladákra vagy régebbi stílusú népdalokra azonban hiába kérdeztem rá, ezek már elfelejtődtek vagy be sem kerültek repertoárjukba. Megjegyzendő azonban, hogy az 1910-es évektől a magyar nótát dalárdák, műkedvelő társulatok és a rádióprogramok terjesztették. McKeesportban – ahogyan általában az emigrációban – a magyar nóta

25 A Ritka búza még az 1960-as években is szerepelt a pittsburghi nemzetiség fesztiválon egy gyermekcsoport előadásában. Lásd The Pittsburgh Folk Festival, Syria Mosque, May 15, 16, 17, 1964: 21.

26 Túrterebes (Turulung, Szatmár m., Románia), többvallású, több nemzetiségi (magyar, román, ruszin, sváb) község.

27 A ruszin dalszöveg fordítását Zsirosné dr. Jobbágy Máriának köszönöm.

kiemelkedő szerepe a magyar identitásban a két világháború között nem kirívó jelenség.²⁸ Megjegyzem, hogy a megkérdezettek nem tudták a nóta, a cigányzene és a népdal közti lényegi különbséget, osztályozásuk kimerült az óhazai vagy régi és a modern vagy amerikai kategóriákban.²⁹

A két amerikai dalt – tehát a kivándorlás témáját tartalmazót – ismerték mindnyájan: *Elment a rózsám Amerikába* és a *New York-i kikötőben áll egy hadihajó* kezdetűeket.³⁰ Az előbbi műdal, szövege Czobor Károly, az ének Nádor József szerzeménye és az 1900-as évek elején már elterjedt volt Magyarországon és – Frank Wagner szerint – az USA-ban is. A férfiak közül Molnar több borsos szövegű katonanótát ismert (*A kaszárnya kapuba, juhajda, de juhajda, állva baszik a baka*). Az irredenta nóták sem hiányoztak a repertoárból, Betty Kiraly szerint igen népszerűek voltak, és nem múlt el úgy ünnepség az 1920–30-as években, hogy ne énekelték volna a következőt: *Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom, székely baka legvitézebb világon, Hogy ha megy, ha elindul a csatába, fut az oláh, alig bírja el a lába*.³¹ Ennek több variációját ismerték Horthy, Gömbös és Héjjas Iván neveivel, sőt antiszemita szöveggel (*Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom, büdös zsidó az utolsó a világon*). A Magyarországról és az elszakított területekről kiáradó nemzeti és nacionalista énekeket és verseket a magyar iskolákban oktató lelkészek és tanítók működése jelentősen befolyásolta. Betty Kiraly felidézte, hogy a *Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom* katonanótát *Sebestyén Endre tiszteletes tanította a magyar iskolában*.³²

AZ UTOLSÓ FELVONÁS...

A 20. században McKeesport bevándorlóinak életét meghatározta a csőgyár, amely váltsága a gyár 1983-as bezárásához vezetett. Ezt a családok elköltözése és a magyar intéz-

28 A magyar nóta terjedését magyarországi zenekarok és előadók egyaránt befolyásolták szereplésükkel, kiadványaikkal, lemezeikkel. Ismertebbek voltak például Bodán Margit (1893–1971) és Bársony Margit. Utóbbinak nótásfüzete jelent meg az (*Bársony Margit rádió dalos könyve. 200 magyar dal*). Julia R. Orosz (1913–1984) 1938-tól szerepelt Pittsburgh környékén, mint énekes, állandó rádióprogramja volt *Garden of Hungarian Song* címmel. Ezzel a címmel jelent meg lemeze is. Érdemes megemlíteni még a clevelandi Szappanos Ferencet, akinek sikeres lemezeit Joe Molnarnál láttam, legismertebb száma a *Yankee lány a babám* volt, amelyet a mckeesportiak is szerettek énekelni.

29 Az amerikai népdalok meglétét idősebb adatközlőktől még az 1970-es években sikerült felvennem (Kürti 1983, 2002). Korábban Stephen Erdely is utalt a régi és új stílusú népdalok meglétére a legidősebb korosztály repertóriumában (Erdely 1979: 110–113).

30 A kivándorlás népköltészetének feldolgozása és rendszerezése még nem történt meg, annak ellenére, hogy sok magyar kutató citált amerikai dalokat (pl. Balassa Iván, Együd Árpád, Körmenyi Mária, Nagy Dezső).

31 Az első világháborúban még az 1-es bakákról énekelt Székely (Salzberger) Miklós, irredenta szöveg nélkül (lásd YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=qz3zF13YyBI>; utolsó letöltés: 2019. augusztus 17). A nacionalista, irredenta szövege miatt egyes változatait hamarosan eltávolították.

32 Az erdélyi származású református lelkész Sebestyén Endre (1885–1965) 1917 és 1938 között szolgálta híveit, és oktatott a magyar iskolában.

mények megszűnése követte.³³ Ahogyan McKeesport lassan megszűnt magyar közösségnek lenni, úgy tűntek el sorra Nyugat-Pennsylvania magyar telepei is.³⁴ A 21. század elején Pittsburgh külvárosaiban (pl. Clairton, Duquesne, Jefferson Hills, Pleasant Hills, White Oak) találunk még magyar származású családokat.³⁵ Tény azonban, hogy a bevándorlók és gyermekeik többsége az 1970-es évektől büszkén vallották magyar származásukat, a közösség etnikus kultúrájában vezető szerepet vállaltak. Az óhazával sem szűnt meg a mckeesportiak kapcsolata. Joe Molnar többször hazalátogatott szülőfalujába, legelőször 1966-ban, erre így emlékezett: *mikor kijöttem, akkor legtöbb szalmaház volt, 66-ban már csak három szalmás házat láttunk. Viktor fiam meg le is fényképezte. Fia, Victor (1928–2016) nem költözött el McKeesportból, fogorvos lett, örökölte apja zeneszeretétét, évtizedekig magyar rádióprogramot vezetett (angolul), és magyarországi csoportos turistautakat szervezett. Az 1956-os forradalom után Amerikába érkezett kivándorlók kulturális frissítést jelentettek a korábbi magyar intézmények életében, számos új egyesületeket alapítottak. Ám az öreg amerikások és az 1956-os menekültek közötti kapcsolat nem volt súrlódás mentes. Ebben nem csak az előbbieik távortartó magatartása játszott szerepet, amit csak szítottak a szervezetek belső ellentétei és az amerikai többség magyarellenessége, hanem az '56-os generáció kihívó „igazi magyar” viselkedése is.³⁶ Idejötték páran a bálba, kérdeztem tőlük, na, ismered ezt a nótát! Nem? Nahát, akkor mit akarsz?, emlékezett vissza Joe Molnar a magyar klubban történt egyik esetre. Les Petras is fejcsóválva mondta: *Mondta nekem az egyik, hogy hogy beszélek én magyarul? Hát válaszoltam neki, ahogyan megtanultam. Majd nézd meg, hogy negyven év múlva, te hogy tudsz majd magyarul.* A „mikisporti öregeknek” igazuk volt – az évtizedek múlásával az '56-osok esetében is bekövetkezett az asszimiláció.*

McKeesportban az egyházak és kulturális intézmények megszűnését az újonnan érkezettek nem tudták megállítani. A görög katolikus egyházközség az 1916-ban közösségi munkával és adományokból felépített Urunk Színeváltozása Magyar Görög Katolikus templomát 1964-ben elbonttatta, ám az új templommal a közösségi életet nem sikerült feléleszteni. A megfogyatkozó létszám és gazdasági ellehetetlenülés láttán a püspökség a magyar templomot a Saint Nicholas of Myra Byzantine Catholic Church-be

33 1950-ben McKeesport lakossága 55355 fő volt, 1960-ban már csak 45489 fő. 1960-ban a városban 1891 magyarországi születésű lakos élt (US Census 1960, Tables 7, 8, 79).

34 Álljon itt néhány beszédes példa: Brownsville 1942-ben felszentelt Jézus Szent Szíve temploma az 1970-es évek elején szűnt meg, a St. Peter egyházközségbe olvasztották be. Connellsville Szent Imre egyházközségét és magyar katolikus temetőjét megszűntették, ahogyan Daisytown Nagyboldogasszony-temploma is hasonlóan ért véget. (Connellsvilleről lásd Warren 2001, Daisytownról lásd Bauman 1979.) Ellwood City két templomára – az 1929-ben épült St. Joseph Roman Catholic Magyar Church, és az 1925-ben épült Magyar Presbyterian Church – szintén beolvadás várt. Rankin református magyarságának fogyatkozását jelzi a mckeesporti református egyházközségbe való 1983-as beolvadása. Homestead zsidó közössége (Homestead Hebrew Congregation) 1894-től működött, 1991-ben végleg megszűnt. McKeesport reformátusainak egyházközsége még aktív. Hazelwood Első Magyar Református templomában (1903) még vannak istentiszteletek a Johnstown Avenue-n, igaz egyre csökkenő létszámmal. (Alexander Jozsa Bodnar, interjú: 2019).

35 Duquesne-ben 1960-ban még 964 magyarországi születésű lakos élt, 1990-ben az 5000 lakosból már csak 589 fő vallotta magyar származását (US Census 1993: 1160).

36 A hunky-gyűlöletről lásd Sheppard 1991.

olvasztotta be. Ez a sors várt a római katolikus és református egyházközség templomaira is.³⁷ A szomszédos hazelwoodi Szent Anna római katolikus templom is az enyészeté lett. Az 1980-as évek elején megismert „mikisziporti öregek” kutatása hamarosan végleg lezárult, már mind a helyi és környékbeli temetőkből nyugszanak (McKeesport and Versailles Cemetery, West Mifflin Hungarian Reformed Cemetery). Addig, amíg az első generációs sírköveken még találunk magyar neveket és sírfeliratokat, az 1940-es évektől későbbiekben már angol feliratokat olvashatunk (Kürti 2007a, 2007b). Több névről már a magyar származás sem igazán értelmezhető (Youhous, azaz Juhász vagy éppen Keraly a Király helyett). A megváltozott nevek jelzik az új identitást, a kivándorolt magyarság az amerikai társadalomba történő beolvadását.

SZAKIRODALOM

- Bauman John F.
1979 Ethnic Adaptation in a Southern Pennsylvania Coal Patch, 1910–1940. *The Journal of Ethnic Studies* 7. (3) 1–23.
- Bodnar, John
1977 *Immigration and Industrialization. Ethnicity in an American Mill Town, 1870–1940.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Boros-Kazai, M. – Bódy, P. (eds.)
1981 *Hungarian Community Life in Greater Pittsburgh. Educational Curriculum Kit 4.* Hungarian Ethnic Heritage Study Group, Pittsburgh.
- Byington, Margaret F.
1974 *Homestead: The Households of a Mill Town.* The University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Cebotari, Victor
2015 Civic, Ethnic, Hybrid and Atomised Identities in Central and Eastern Europe. *Identities* 23. (6) 648–666.
- Custer, Richard, D.
2005 The Influence of Clergy and Fraternal Organizations on the Development of Ethnonational Identity among Rusyn Immigrants to Pennsylvania. In: Horbal, Bogdan – Krafcik, Patricia A. – Rusinko, Elaine (eds.): *Carpatho-Rusyns and Their Neighbors: Essays in Honor of Paul Robert Magocsi.* Eastern Christian Publications, Fairfax, 43–106.
- Davin, Eric L.
2010 *Crucible of Freedom. Workers' Democracy in the Industrial Heartland, 1914–1960.* Lexington Books, Lanham.
- Erdely, Stephen
1979 Traditional and individual traits in the songs of three Hungarian–Americans. In: Porter, James (ed.): *Selected Reports in Ethnomusicology.* III./1. Department of Music, University of California, Los Angeles, 99–154.
- Faires, Nora
1989 Immigrants and Industry: Peopling the 'Iron City'. In: Hays, Samuel P. (ed.): *City at the Point: Essays on the Social History of Pittsburgh.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 3–31.
- Fejős, Zoltán
2006 Living on to Make New Traditions. The Saint's Day Festivals of Hungarian Immigrants in America. *Acta Ethnographica Hungarica* 51. 335–344.

37 Az 1901-es építésű Szent István Római Katolikus templom utolsó papját, Stephen Kato (1919–2002), 1962-ben nevezte ki a püspök McKeesportba. A templom 2002-ben az utolsó mise után zárta kapuit. A környék szlovák, német és lengyel római katolikus templomai is beolvadtak a mai Corpus Christi Parish egyházközségbe. A római katolikus magyar egyházak megszűnését Török István az 1970-es évek elején megjósolta (Török 1978).

Fenyvesi, Anna

1988 Nyelvkontaktus és nyelvvesztés az amerikai magyarban: a hasonulás sorsa a mckeesporti beszélők nyelvében. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGYF Kiadó, Szeged, 85–98.

2005 Hungarians in the United States. In: Uő (ed.): *Hungarian language contact outside Hungary: Studies in Hungarian as a minority language*. Benjamins, Amsterdam, 265–318.

Fischwick, Marshall W.

1959 *Sons of Paul: Folklore or Fakelore?*. *Western Folklore* 18. (4) 277–286.

Gombos Zoltán (szerk.)

1941 *Hungarians in America. Az amerikai magyarság aranykönyve*. Szabadság, Cleveland.

Hannerz, Ulf

2010 *Anthropology's World. Life in a Twenty-First-Century Discipline*. Pluto Press, London.

Káldor Kálmán (szerk.)

1937 *Magyar-Amerika írásban és képen*. I. Hungarian Publishing Co., St. Louis.

Kontra Miklós

2006 Az amerikai–magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906–1984). *Magyar Nyelvőr* CX. (1) 237–255.

Kraus, Paul

1992 *The Battle for Homestead, 1880–1892. Politics, Culture, and Steel*. Pittsburgh University Press, Pittsburgh.

Kríza Ildikó

1981 Az életmód és a kultúra változása az amerikai magyaroknál. *Az MTA Nyelv-és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* XXXII. (3–4) 252–271.

Kürti László

1983 *Hungarian folk music in the United States*. Ethnic Folkways records, FE 4020. Folkways Records and Service Corp, New York, NY.

1997 A halál és a fotográfus. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 167–184.

1998 Az elvégzetlen magyarsággutatás az Egyesült Államokban. *Magyar Tudomány* XLV. (8) 990–999.

2002 Hungarian Folk Music in the United States. In: Titon, Jeff Todd – Carlin, Bob (eds.): *American Musical Traditions*. (European American Music, 4.) Schirmer–Gale, New York, 91–98.

2007a Idegen hantok alatt. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére*. Arany János Múzeum, Nagykovács–Debrecen, 511–548.

2007b Halál és identitás az emigrációban. *Kharón Thanatológiai Szemle* XI. (3–4) (Elérhetőség: http://www.epa.hu/02000/02002/00028/pdf/2007-3-4_kurti-halal.pdf; utolsó letöltés 2019. augusztus 17.)

2008 Település, migráció, kivándorlás. In: Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionalis Kereskedelem és Migráció az Alföldön*. (Arany János Múzeum Közleményei, XI.) Arany János Múzeum, Nagykovács, 513–534.

2012 'For the last time'. The Hiltman-Kinsey post-mortem photographs, 1918–1920. *Visual Studies*. 27. (1) 91–104.

2016 Öregamerikás irodalom – a nosztalgia, radikalizmus és a komikum határán. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* XX. (1) 265–283.

Looker, Benjamin

2015 *A Nation of Neighborhoods. Imagining Cities, Communities, and Democracy in Postwar America*. University of Chicago Press, Chicago.

Magocsi, Paul Robert

1995 *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North-America*. Multicultural Historical Society, Toronto.

Marchbin, Andrew A.

1940 Hungarian activities in Western Pennsylvania. *Pennsylvania History* XXIII. 165–174.

Morawska, Ewa

1985 *For Bread with Butter: The Life-Worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890–1940*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Pentzell, Raymond
1977A Hungarian Christmas Mummers' Play in Toledo, Ohio. *Educational Theatre Journal* 29. (2) 178–198.
- Puskás Julianna
1982 *Kivándorló magyar az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riskó György (szerk.)
1999 „Pásztorok keljünk fel...” *Kárpátaljai betlehemes játékok*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Sheppard, Muriel Earley
1991 *Cloud by Day: A Story of Coal and Coke and People*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Szentgyörgyi, Anna
2006 Hungarian ethnicity as preserved in Toledo, Ohio. *Americana. E-journal of American Studies in Hungary* II. (2) (Elérhetőség: <http://americanaejournal.hu/vol2no2/szentgyorgyi>; utolsó letöltés: 2019. augusztus 17.)
- Szuch, Yolanda Danyi
1993 *The History of St Stephen's Church*. Magánkiadás. Toledo.
- Török István
1978 *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown.
- Tömörö Márta (szerk.)
2009 „...hanem vagyok Úristen követje...” *A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozók játékszövegei*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- US Census
1993 *1990 Census of Population. Social and Economic Characteristics, Pennsylvania*. Section 2 of 3. US Department of Commerce. Washington DC.
- Warren, Kenneth
2001 *Wealth, Waste, and Alienation. Growth and Decline in the Connellsville Coke Industry*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Yonke, David
2015 *Lost Toledo*. The History Press, Charleston.

BĂTRÂNII DIN MCKEESPORT – AMINTIRILE UNEI COMUNITĂȚI MAGHIARE DIN AMERICA

Studiul prezintă experiențele unei cercetări antropologice realizate la sfârșitul anilor 1970 și începutul anilor 1980 în cadrul unei comunități de imigranți maghiari. Parte a ariei metropolitane a orașului Pittsburg, McKeesport a fost unul din centrele multietnice ale imigrației secolului XX. Lucrând la National Tube Works numeroși maghiari, slovaci și ruteni s-au stabilit în această localitate. Fiind vorba de o comunitate multietnică și multiconfesională, membrii acestor enclave au păstrat numeroase obiceiuri și datini din lumea veche (onomastica, tăiatul porcului, udatul de paști). Încetul cu încetul însă identitatea regională a maghiarilor și rutenilor s-a transformat într-una americană și poate o identitate etnică simbolică. Iar din nefericire vechile tradiții sunt doar fragmente, pe care le putem reconstitui doar prin fotografii, înregistrări și descrieri timpurii. Iar McKeesport, ca și celelalte comunități maghiare din Pennsylvania de Vest, astăzi persistă doar ca o parte din analele istoriei imigrării din America.

THE ELDERS OF MCKEESPORT – REMEMBRANCES OF AN AMERICAN-HUNGARIAN COMMUNITY

In this analysis the author describes his anthropological fieldwork experiences in an American-Hungarian immigrant community in the late 1970s and early 1980s. Part of the Greater Pittsburgh area, McKeesport was one of the multi-ethnic centres of early 20th century immigration.

Working at the National Tube Works, Hungarians, Slovaks and Ruthenians settled in large number in McKeesport. Being multi-lingual and multi-religious, members of these ethnic enclaves retained many old-world customs and popular traditions (name-days, pig-killing, Easter sprinkling). Lively and amusing, these customs depict once thriving Hungarian and Ruthenian identities that fused into an overarching American identity. Sadly these traditions are only broken fragments that can only be reconstructed with the help of photographs, oral recordings and early descriptions. The described Hungarian McKeesport, similarly to other Western Pennsylvanian Hungarian ethnic communities, today belong to the annals of American immigration history.

KÉPEK



1. Betlehemezés McKeesportban, Joe Molnar, jobbszélien áll, mellette Les Petrás, 1924



4. Joe Molnar citerázik a Kenywood-i Magyar Napon, a szerző felvétele, 1983



2. Az 1924-es betlehemes szereplői Joe Molnar, balról, és Les Petras, a szerző felvétele, 1983



3. Az abaúj betlehemezés filmzése Toledóban (Ohio állam) a két öregot alakító fiatallal, a mikrofont tartja Ludányi András, kamera mögött Mihályfy László rendező, Toledo, a szerző felvétele



5. McKeesporti öregek, balról Bela Orosz, Les Petras, a szerző, Joe Molnar, Frank Wagner, 1983